

*Egy VII. századi bizánci író, Theophylaktos Simokattés pályafutása és történeti műve**

Theophylaktos Simokattés „Oikumeniké historia” c. kortörténeti monográfiája¹ a VI. század utolsó évtizedeinek, elsősorban a Maurikios császár (582–602) kori bizánci történelemnek a legfontosabb forrása. A hosszú bizánci–perzsa háború (572–591) eseményeinek elbeszélése során pedig szerzőnk a Sāsānida Perzsia egyik legjobb ismerőjének bizonyult. A magyar kutatók számára azért is rendkívül becses a mű, mert a Kárpát-medence és a kelet-európai steppe históriája is feltárul a kora bizánci auctor híradásai nyomán, sőt egy hosszabb részletében, az ún. „szkíta exkurzus”-ban páratlanul információgazdag és hiteles tájékoztatást ad a belső-ázsiai Türk Birodalom, sőt Kína (Észak-Kína) történetéről is.

I. A theophylaktosi életút

A theophylaktosi életútról csupán néhány biztosnak tekinthető ismerettel rendelkezünk, amelyek elsősorban a történeti mű elszórt utalásain alapulnak.² Egyértelmű, hogy a szerző szűkebb hazája Egyiptom volt, hiszen maga vall arról, hogy a Nílus országából „származott el”.³ Egyiptomnak, azon belül is főleg Alexandriának közvetlen ismerete s az ott történtek iránti érdeklődés

---

* Részlet Olajos Terézia: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok – Válogatott tanulmányok* (Szeged 2012) c. kötetből: I. rész. *Theophylaktos Simokattés és történeti műve. Bevezetés. p. 7–45; az itt olvasható részlet: p. 7–25.*

¹ *Theophylacti Simocattae Historiae*. Edidit C. de Boor. Editionem correctiorem curavit explicationibusque recentioribus adornavit P. Wirth. Stutgardiae 1972. – A továbbiakban ennek a kiadásnak a lapszámait szerint idézem a művet.

² Szemben elődeivel, például Agathiasszal és Menandros Protéktórral, akik műveik prooimionjában (bevezetésében) számos személyes mozzanatot árultak el önmagukról, Theophylaktos egyetlen önéletrajzi adatot sem közöl, csak esetlegesen tesz néhány rövid, személyére vonatkozó utalást történeti művében.

³ Hist. VII 16,10 p. 275. – Egyiptomi származásának mondja Phótios is Bibliothékájének 65. kódexében, amikor a theophylaktosi mű kivonatát és értékelését adja (*Photius Bibliothèque. Texte établi et traduit par R. Henry, Paris 1959–1978. t. I. p. 79*).

történeti művének több részletében megfigyelhető. A Nílus-áradás különböző magyarázatait adó exkurzusa értekezéssé növi ki magát.⁴ Az egyiptomi metropolis meghitt ismerőjeként⁵ szól arról, hogy Alexandriában természetfeletti módon a konstantinápolyi történésekkel egyidőben, már a hivatalos híradás megérkezése előtt tudomást szereztek Maurikios császár 602. novemberi tragikus bukásáról és kivégzéséről.⁶ Egyiptom iránti érdeklődése egy sor más helyen is megnyilvánul.⁷

Ugyancsak egyértelműen meghatározható az író származása, családjának társadalmi helyzete. A műveiben tükröződő rendkívül széles körű irodalmi tájékozottság⁸ és sokoldalú tárgyi ismeretek⁹ valamint az írásmódját jellemző retorikai felkészültség nagyon alapos gyermek- és ifjúkori tanulmányokra vall, amely az adott korban elsősorban a jómódú családok gyermekeinek juttatott osztályrészül. S hogy valóban az egyiptomi görögség magasabb társadalmi régióihoz tartozott famíliája, azt maga is tanúsítja, amikor megjegyzi,

⁴ Hist. VII 17,1–45 p. 275–283. A szerző figyelmet szentel egy a Nílusban felbukkanó emberformájú csodalény-párnak is, amelyet Ménas egyiptomi helytartó is megszemlélt (Hist. VII 16,1–9; 17,46 p. 273–274, 283).

⁵ Hist. VIII 13,9–11 p. 310.

⁶ Hist. VIII 13,7–15 p. 309–311.

⁷ Pl. Hist. II 14,7; IV 16,12; VI 11,10–15; VII 16,11; vö. még Hist. IV 16,9 és *Quaestiones physicae* (*Teofilatto Simocata*. A cura di L. Massa Positano. Napoli 1965) p. 32,1–33,11.

⁸ Homéros és a görög líra hatását részletesen bemutatja Th. Olajos: *Quelques remarques sur les réminiscences homériques chez Théophylacte Simocatta historien*. In: *Epik durch die Jahrhunderte*. Internationale Konferenz Szeged 2–4 Oktober 1997. Szerk. Tar I. (=Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Tom. 27.) Szeged 1998, p. 206–210; eadem: *Az antik görög líra visszhangja Theophylaktos Siomokattés történeti művében*. In: *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Szerk. Makk F. – Tar I. – Wojtilla Gy. Szeged, 1998, p. 115–121; eadem: *L'écho de la poésie lyrique grecque antique dans l'oeuvre historique de Théophylacte Simocatta*. In: *POLUPLEUROS NOUS: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*. (=Byzantinisches Archiv 19.). Hrsg. v. C. Scholz – G. Makris. München – Leipzig 2000, p. 264–271; eadem: *Contribution à la question des réminiscences classiques de Thophylacte Simocatta* (Théophylacte et Callimaque): *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance* (Réd. par Th. Olajos): Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Opuscula Byzantina IX. Szeged 1994, p. 41–47. Az egész antik görög irodalom ismeretét behatóan vizsgálja S. Leanza: *Citazioni e reminiscenze di autori classici nelle opere di Teofilatto Simocatta: Studi in onore di Q. Cataudella*. Catania 1972, t. II. p. 573–592; Olajos T.: *Theophylaktos Simokattés, a történetíró*. Kandidátusi disszertáció. Szeged, 1977, p. 31–84.

⁹ Theophylaktos sokoldalúságáról ld. lejjebb 16–28. jegyz.

hogy Maurikios császár bukása idején (602-ben) Egyiptom civil kormányzója, Petros a rokona volt.¹⁰ S magának Theophylaktosnak a bizánci hivatali arisztokráciához való tartozását mutatja, hogy a műveit tartalmazó kódexekben történetírónk az *antigrapheus* és az *eparchos* tisztség viselőjeként szerepel.¹¹

Hogy mikor született történetírónk, nem tudjuk. A *Dialogus Philosophiae et Historiae* c. írásában¹² a historikus ujjongva köszönti a Phókas (602–610) zsarnokságát megdöntő Hérakleios császárt (610–641), szinte dicshimnuszt zeng Sergios konstantinápolyi patriarcháról (610–638), s mint a legközelebbi múlt eseményére utal Hérakleios trónra lépésére.¹³ Történeti művének egy helyén¹⁴ szerzőnk felidézi, hogy nyomban a zsarnok Phókas bukása után nagyközönség előtt drámai hatású szónoki beszédben emlékezett meg Maurikios császár tragikus sorsáról. Ebből arra következtethetünk, hogy 610 táján Simokattés már valódi írónak számított, befejezte tanulmányait, legalább 22–24 évesnek kellett lennie, tehát születése az 580-as évek közepére datálható.¹⁵

A theophylaktosi életút kézzelfogható emlékeit képezik sokoldalú irodalmi tevékenységéből ránk maradt művei. A platóni dialógus formájában írta a többnyire *Quaestiones physicae* latin címmel idézett dialógusát,¹⁶ amely a paradoxográfia műfajához tartozik, s hűsz meglepő, furcsa természeti jelenségnek, illetve hiedelemnek a magyarázatát adja. A mű még írói szárnypróbálgatás lehetett,¹⁷ ám ennek ellenére a középkorban széles körű olvasottságnak

¹⁰ Hist. VIII 13,12–13.

¹¹ A Bíborbanszületett Konstantin rendeletére készült *Excerpta de legationibus* szövegében (Ed. C. de Boor. Berolini 1903, p. 221, 447) történetírónk neve az *antigrapheus* és az *eparchos* titulussal együtt szerepel. S e két rangmegjelölés helyreállítható Theophylaktos neve mellett a történeti művet tartalmazó vatikáni kódexben is a megcsonkult szöveg kiegészítésével (*Historiae praef.* p. VII; vö. *Quaestiones physicae* p. 7). Phótios is ezekkel a titulusokkal említi szerzőnket (*Bibliothèque t. I.* p. 79). – Vö. lejjebb 74–82. jegyz.

¹² Vö. lejjebb és a 116–123. jegyz.

¹³ *Dialogus* c. 6–12.

¹⁴ *Historiae* VIII 12,3–4. Vö. lejjebb.

¹⁵ Ennél is korábbi, 575 körüli születési időt kell feltételeznünk akkor, ha számolunk azzal a hipotézissel, miszerint a historikus karrierjét Probos chalkédóni püspök mellett kezdte; vö. lejjebb 55–67. jegyz. Mindkét kronológiai feltevessel összhangban áll Theophylaktos azon megjegyzése, miszerint „idősebb kortársaitól” szerzett hiteles értesülést 587-es eseményekről (*Hist.* II 17,7).

¹⁶ *Διάλογος περί διαφόρων φυσικῶν ἀπορημάτων αὐτῶν*. A mű 1965-ös nápolyi kritikai kiadásának a „*Questioni naturali*” címet adta a kiadó, Lidia Massa Positano.

¹⁷ A bevezetésben elmondja a szerző, hogy tanárai és diáktársai előtt deklamál (*praef.* p. 7,9–10; 8,9; II. *praef.* p. 26,7). Vö. H. Usener: *Der heilige Tychon. Sonderbare heilige*.

örvendett. A klasszikus pogány műveltség talaján fogant *Quaestiones physicae* ellenpontja Simokattés életművében az egyszerűség kedvéért *Dialogus de praedestinatione* latin címmel idézett teológiai, filozófiai tárgyú írása,¹⁸ amely – ha a szereplők beszédében feltűnnek is antik klasszikus reminiscenciák – a keresztény szent iratokban és az egyházatyák műveiben való széles körű tájékozottságról tesz tanúságot.¹⁹ Az antik görög retorikaoktatás „progymnasmata” műfajának eleven hatása alatt született, ám a témája alapján egyedi²⁰ műben két, ellentétes érveket felsorakoztató beszélgetőtárs, Theognótos és Theophylaktos²¹ az emberi élet előre-meghatározott tartamáról vitázik. Theophylaktos a vitát eldöntő szereplők, a bírák véleményével azonosulva az eleve elrendelt és a vakvéletlen sors felfogása közötti középutat képviseli, hangsúlyozva az emberi tudás korlátait, és azt sugallva, hogy az emberi életet a mértékletesség és a megfontoltság által kell kormányozni.²² Megint más műfajt képvisel az ifjúkori alkotásnak tekinthető *Epistulae ethicae rusticae et amatoriae* latin címmel²³ idézett, a bizánci görög olvasóközönség körében rendkívül népszerű munkája.²⁴ A mű 85 irodalmi levelet tartalmaz, amelyekben a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű és életvitelű fiktív levélírók, az antik

---

Texte und Untersuchungen. Band I. Berlin 1907, p. 76–77; O. Veh: *Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes*: Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1956/57 des Humanistischen Gymnasiums, Fürth in Bayern 1957, p. 7; Olajos T.: *Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról*: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 71 (1981) p. 4–5.

¹⁸ *Theophylactus Simocates, On predestined terms of Life*. Greek Text and English Translation by Ch. Garton and L. G. Westerink. Buffalo – New York, 1978.

¹⁹ *De praedestinatione* (vö. 18. jegyz.) p. 87–88; Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró p. 7, 76–84. – Biblia-ismeretéről és a keresztény homilia műfajában való otthonosságáról a történeti mű is tanúskodik: a IV. könyv 16. caputja Dometianos meliténéi metropolita nagyszabású szentbeszédét tartalmazza, amelyet természetesen a historikus szerkesztett.

²⁰ Valószínű azonban, hogy a VI. század végén gyakoriak voltak az efféle teológiai viták; vö. M. Whitby: *The Emperor Maurice and his Historian. Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford, 1988 p. 36–37.

²¹ A szereplők nevének kiválasztása is a klasszikus idöket idézi.

²² *De praedestinatione* p. 30. – Ez az élethölcesség a történeti események megítélésében is markánsan megjelenik Theophylaktosnál; vö. pl. Hist. II 5,2; 17,12; VII 11,2.

²³ Ἐπιστολαὶ ἠθικαὶ ἀγροικικαὶ ἐταιρικαὶ: *Theophylacti Simocatae Epistulae*. Ed. I. Zanetto. Leipzig 1985.

²⁴ Népszerűségét mutatja, hogy rendkívül sok (mintegy 30) ránk maradt kódex tartalmazza a művet; vö. *Epistulae* p. XIV–XXXII.

görög történelem és mitológia, a bukolikus irodalom és az újkomédia szereplői az antik életbölcselet sablonjait visszhangozzák rendkívül szépen cizellált theophylaktosi megfogalmazásban. Legjelentősebb műve a *Historiae* (Oikumeniké historia) című műve.²⁵ Ebben a szerző Maurikios császár (582–602) uralkodásának történetét dolgozza fel, tudatosan vállalva Menandros Protéktór kortörténeti monográfiájának a folytatását, amely az 558–582 közötti időszakot tárgyalta.²⁶ Felmerült az a feltevés is, miszerint egy Galénoszhoz írt költemény szerzője is Simokattés lett volna.²⁷ Ez azonban tévesnek bizonyult, ugyanis valójában a híres görög orvoshoz és filozófushoz szóló verset a XI–XII. században élt Theophylaktos ochridi érsek írta.²⁸

Theophylaktos rendkívül széles körű műveltségét²⁹ minden bizonnyal szülőföldjén szerezte. Elemi és középfokú iskolái után szinte biztosan a híres alexandriai „egyetemen”³⁰ folytatott elsősorban irodalmi és retorikai, valamint filozófiai tanulmányokat, amelyekre utóbb jogi képzés épülhetett.³¹ A VII. század elején Alexandriában a bölcseletet az aristotelési tradíciókat folytató, de más tudományokat (geometriát, aritmetikát, asztronómiát) is művelő Stephanos fémjelezte, akit 610 után Hérakleios császár a konstantinápolyi

²⁵ Οἰκουμηνική ἱστορία. A theophylaktosi történeti mű egykori olvasottságát és népszerűségét jelzi, hogy az nemcsak kivonatokban, hanem teljes egészében ránk maradt, és Phóthios Bibliothékéjében ismerteti és elemzi azt. Vö. 108–110. jegyz.

²⁶ Menandros Prtotéktór az egyetlen történetíró, akit szerzőnk megemlíti (I 3, 5). Vö. Olajos T.: *Theophylaktos Simokattés és történetíró elődje, Menandros Protéktór*. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 66 (1979) p. 3–17; eadem: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien*. Leiden–New York–København–Köln, 1988, p. 96–106.

²⁷ L. Massa Positano feltevése; ld. Quaestiones physicae p. IX n. 1 vö. H. Diels: *Die Handschriften der antiken Ärzte*. II. Teil. Berlin, 1906, p. 106.

²⁸ Th. Olajos: *Quelques remarques sur la tradition manuscrite de Théophylacte Simocatta*: Revue d’Histoire des Textes 8 (1979) p. 266.

²⁹ Homéros, Hésiodos, a korai görög lírikusok, Sophoklész, Euripidész, Aristophanész, Platón, Kallimachos stb. ismeretét és hatását Theophylaktosnál számba vette S. Leanza, i. m.; Olajos T., a 8. j.-ben id. művek.

³⁰ A bizánci iskolarendszerről ld. pl. P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*. Paris, 1971 p. 50–88 (főleg p. 77–88); Z. V. Udal’cova, *Kul’tura Vizantii IV – pervaja polovina VII v. Moskva*, 1984, p. 479–503; H.-I. Marrou, *Histoire de l’éducation dans l’antiquité*. Paris, 1966. A nagy múltú alexandriai egyetemen tanult retorikát mások mellett historikusunk történetíró-elődje, Agathias is (Av. Cameron: *Agathias*. Oxford, 1970, p. 1).

³¹ Így történt ez pl. historikusunk elődje, Agathias esetében; vö. Av. Cameron, i. m. p. 1, 140–141. – Vö. lejjebb 49–54., 73. jegyz.

egyetemre hívott meg.³² Theophylaktos a keresztény irodalom egyes témáinak és műfajainak magabiztos ismeretére szintén Alexandriában, az V–VI. századi keresztény teológia egyik – ha nem a legfontosabb – fellegvárában³³ tehetett szert. Bár egyes kutatók a *Quaestiones physicae* néhány helyéből³⁴ arra következtettek, hogy Simokattés Athénben, illetve Hellasban folytatta tanulmányait,³⁵ aligha lehet kétségünk afelől, hogy Attika és Hellas említése itt jelképes, és nem földrajzi értelmű. A klasszikus kultúrában és a legirodal-mibbnak tekintett attikai nyelvezetben való jártasság elsajátítására céloz ez esetben szerzőnk.³⁶ Theophylaktos tehát „attikai” műveltségét minden valószínűség szerint szülőföldjén, Alexandriában szerezte meg.³⁷

Jóllehet Simokattés műveltsége valóban rendkívül széles körű volt, azt azonban, hogy orientális nyelvek (szír, perzsa, türk) ismeretére is kiterjedt

³² Stephanosról ld. H. Usener, *De Stephano Alexandrino Commentatio*. Bonn 1880 = Kleine Schriften Bd. III. Leipzig und Berlin, 1914, p. 247–322; P. Lemerle, id. m. p. 79–81; A. Lumpe: *Stephanos von Alexandrien und Kaiser Herakleios: Classica et Mediaevalia*. Dissertationes 9 (1973) p. 150–159; H. Hunger: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. München, 1978. Bd. I. p. 26–30, Bd. II. p. 231–233, 291–293, 300–301; W. Wolska-Conus: *Stéphanos d’Athènes et Stéphanos d’Alexandrie: essai d’identification*: *Revue des Études Byzantines* 47 (1989) p. 5–89. Ezzel szemben Stephanosnak a konstantinápolyi egyetemre hívását kétségesnek tekinti H.-G. Beck: *Bildung und Theologie im frühmittelalterlichen Byzanz*. In: Polichronion. Festschrift F. Dölger zur 75. Geburtstag. Hrsg. P. Wirth. Heidelberg, 1966, p. 72–73. Vö. 48. jegyz.

³³ Vö. pl. H. D. Saffrey: *Le chrétien Jean Philopon et la survivance de l’école d’Alexandrie au VIe siècle*: *Revue des Études Grecques* 67 (1954) p. 396–410.

³⁴ *Quaest. phys. praef.* p. 7,11 és 8,12. Theophylaktos arról beszél itt, hogy az imént tanult meg „attikai dalt” zengeni, majd arról, hogy ami Hellasé, azt érzi magáénak ő és vele együtt tanuló társai.

³⁵ Így pl. N. Iorga, *Médaillons d’histoire littéraire byzantine*: *Byzantion* 2 (1925) p. 247; N. V. Pigulevszkaja: *Vizantija i Iran na rubeže VI. i VII. vekov*. Moskva 1946, p. 8; Z. V. Udalcova: *Idejno-političeskaja borba v rannej Vizantii*. Moskva, 1974, p. 276; vö. H. Hunger, i. m. t. I p. 313; vö. 50–51. jegyz.

³⁶ Pontosan így tesz a meg személyesített *Philosophia* és *Historia* párbeszédében (c. 5–7), ahol Maurikios császárt „athéni Sókratésként” aposztrofálja. A zsarnok Phókas idején mind a Filozófia, mind a Történetírás számúzve volt a császár csarnokából, „nem léphetett Attika földjére”. Csak Hérakleios császár védő szárnyai alatt foghatott ismét „attikai” zengeményekbe a Filozófia.

³⁷ Ezt az evidenciát erősíti, hogy műveinek prózaritmusa messzemenő egyezést mutat az alexandriai iskolából kikerült egykorú írókéval, mint pl. Eulogios alexandriai patriarcha (581–608), utódja, Ióannés Eleémón (602–618) vagy Sóphronios jeruzsálemi patriarcha (634–638) írásaiéval; vö. H. Usener: *Der heilige Tychon. Sonderbare heilige. Texte und Untersuchungen*. Bd. I. Leipzig – Berlin, 1907, p. 61–75.

volna – egyes modern munkákban ugyanis ezt olvassuk³⁸ – nem állíthatjuk.³⁹ Theophylaktos kiadósan használt forrásait szorosán követi, anélkül, hogy megnevezné előképét.⁴⁰ Így a *Historiae* III 18,6-ban szereplő egyes szám első személyű fogalmazás („hallottam egy előkelő babiloni papi férfitől ...”) valószínűleg nem historikusunknak, hanem főforrásának, Ióánnés Epiphaneusnak a perzsa nyelvtudására szolgálhat bizonyítékkul. Hasonlóképpen inkább olvasmányaira, mintsem élő nyelvtudására vezethető vissza, amikor itt-ott perzsa, avar, türk és kínai nevek, titulusok jelentését megadja.⁴¹ Ugyancsak nem tekinthető feltétlenül élő latin nyelvismeret bizonyítékának az, hogy historikusunk egy-egy latin kifejezést, adminisztratív, hadászati technikai terminuszt megmagyaráz. Ezek a kifejezések a korabeli katonai és hivatali szókinccs részét képezték, tehát Theophylaktos használja azokat, ám az antik görög *historia* hagyományait követő történetíró idegennek, nem klasszikusnak tekinthette, és szükségesnek érezhette azok magyarázatát.⁴² E passzusok⁴³ arról mindenesetre szinte bizonyossággal vallanak, hogy a történetíró közönysége számára a latin idegen nyelv volt.

Simokattést a Suda lexikon a „poiétés” szóval illeti.⁴⁴ Felmerült a hipotézis,⁴⁵ miszerint Egyiptomban, amely az alkímia fellegvára volt, szerzőnk ezzel a paratudománnyal is megismerkedett,⁴⁶ s innen származott „poiétés” elnevezése, amely Bizáncban az „alkimista”, „kémikus” jelentéssel is ismeretes

³⁸ N. Iorga: i. m. p. 246; N. V. Pigulevskaja: i. m. p. 8; eadem, Feofilakt Simokatta: Istorija. Vstupitel'naja stat'ja N. V. Pigulevskoj, perevod S. P. Kondrat'jeva, primečanija K. A. Osipovoj. Moskva, 1957, p. 18; Z. V. Udalcova: i. m. p. 278.

³⁹ O. Veh, i. m. p. 5–7 lehetségesnek, de nem biztosnak tartja ezt.

⁴⁰ Vö. Th. Olajos: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien*. Leiden – New York – København – Köln, 1988, p. 17–18, 53–54.

⁴¹ Pl. Hist. I 8,2–3; 8,5; 9,5–6; III 5,14; 6,9; 6,14; 18,12; IV 2,2; 6,10; VII 9,2.

⁴² Vö. M. Whitby: *Theophylact's Knowledge of Languages: Byzantion* 52 (1982) p. 426–428; másképpen értelmezi ezt B. Baldwin, *Theophylact's knowledge of Latin: Byzantion* 47 (1977) p. 357–360.

⁴³ Hist. I 1,3; 4,6–7; 7,4; II 3,13; 4,1; 15,7–9; III 4,4; 11,4; 15,6; 18,12; IV 2,2; 15,2; VI 9,14; VII 3,3; 3,8; 15,7; VIII 1,3; 9,6; 12,8; 13,2.

⁴⁴ Suidae Lexicon. Ed. A. Adler. Lipsiae 1935, t. IV p. 360.

⁴⁵ M. Marković: *Šta znači nadimak Feofilakta Simokate POIHTHΣ?*: Istoriski Časopis 2 (1949–50) p. 29–38. Vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 71 (1981) p. 7–9.

⁴⁶ M. Marković (i. m. p. 29–38) a theophylaktosi *Quaestiones physicae*-t (mindenekelőtt az 1., 10., 18. fejezeteket) alkimista jellegű írásnak is tekinti.

volt.⁴⁷ Kétségtelenül e feltevés alátámasztására szolgálhat az, hogy Theophylaktos Hérakleios császár közeli hívei közé tartozott, a császár pedig állítólag maga is írt könyvet az alkímiáról, s az egyéb tudományok mellett az alkímiához is értő Stephanost Alexandriából Konstantinápolyba hívta. Stephanos hálából alkímiai tárgyú művét (amelynek szerzősége azonban kétes!) az őt pártfogoló uralkodónak ajánlotta, ugyanakkor Stephanos *De astromia*-jához Hérakleios írt függelékét.⁴⁸

Míg az alkímiában jártas Theophylaktos alakja elmosódott körvonalú, annál egyértelműbbnek látszik jogtudományban való jártassága. A *Quaestiones physicae*-t és az *Epistulae*-t tartalmazó kódexek túlnyomó többsége⁴⁹ ugyanis *scholastikos*-nak nevezi őt. Ez a megnevezés IV. századtól a jogban és retorikában járatos férfiak titulusává vált. Tehát az ifjú Theophylaktos minden valószínűség szerint jogi tanulmányokat is folytatott, amelyek felkészítették őt jövődi államigazgatási karrierjére. A jogi képzést feltehetően a konstantinápolyi egyetemen⁵⁰ kaphatta meg szerzőnk.⁵¹ A *scholastikos* titulust viselték

⁴⁷ Ld. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis auctore Carolo du Fresne, domino du Cange. Effigies recens. Parisiis et Lipsiae 1905, s. v. *poiétés*.

⁴⁸ Vö. feljebb 32. jegyz. – Stephanos alkímiai tárgyú szövegeit kiadta I. L. Ideler (*Physici et medici Graeci minores* t. II. Berlin 1842 [repr. Amsterdam 1963], t. II p. 199–253); vö. F. Sherwood-Taylor: *The alchemical Works of Stephanos of Alexandria*: Ambix 1 (1937) p. 116–139; 2 (1938) p. 38–49; vö. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*. München 1897, p. 633; E. Riess: *Alchemie*: RE Bd. 1. Stuttgart 1894, col. 1338–1355; C. Colpe: *Alchemie: Der kleine Pauly* Bd. 1. Stuttgart, 1964, col. 237–239; H. Usener: *De Stephano Alexandrino Commentatio*. Bonn 1880 = *Kleine Schriften* Bd. III. Leipzig – Berlin, 1914, t. III. p. 247–322, főleg 289–293; A. Lumpe: *Stephanos von Alexandrien und Kaiser Herakleios: Classica et Mediaevalia*. Dissertationes 9 (1973) p. 150–159. Vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról: *Acta Universitatis de Attila József Nominatae*. *Acta Historica* 71 (1981) p. 7.

⁴⁹ *Quaestiones physicae* p. 7; *Epistulae* p. V–XIII.

⁵⁰ Az elsősorban grammatikai, retorikai, filozófiai és jogi képzést biztosító konstantinápolyi egyetemről ld. pl. P. Speck: *Die kaiserliche Universität von Konstantinopel* (=Byzantinisches Archiv 14.). München, 1974; P. Lemerle: *Le premier humanisme byzantin*. Paris, 1971, p. 63–68; M. J. Kyriakis: *The University. Origin and Early Phasis in Constantinople*: *Byzantion* 41(1971) p. 161–182.

⁵¹ Iustinianos császár 533-ban megszüntette a jogászképzést Alexandriában, és Konstantinápolyban, Rómában valamint Berytosban (ma Bejrút) koncentráltta azt. Mivel Róma és Berytos alapos ismeretére semmi sem utal Simokattés műveiben, csak Konstantinápolyt tételezhetjük fel jogi tanulmányainak a színhelyeként. Teljességgel megalapozatlan N. Iorga azon kijelentése (i. m. p. 247), miszerint Theophylaktos Athénben végezte volna jogi tanulmányait.

a VI. században a legmagasabb rangú államférfiak és egyházfők befolyásos tanácsadói, titkárai.⁵² *Scholastikos*, azaz jogi tanácsadó volt historikusunk elődei közül Konstantinápolyban Agathias,⁵³ míg az epiphaneiai származású Euagrios és Ióánnés, akik szintén viselték ezt a címet, Grégorios antiochiai patriarcha (570–593) titkárai, illetve tanácsadói voltak.⁵⁴

A kérdés persze továbbra is nyitva marad, hogy kinek lehetett jogtanácsosa szerzőnk. H. W. Haussig⁵⁵ Probos chalkédóni püspökre⁵⁶ gondol Theophylaktos egy passzusa alapján, ahol historikusunk a perzsa udvarban diplomáciai küldetésben járt főpap tájékoztatását használja fel.⁵⁷ Ezenkívül a chalkédóni Szent Euphémia⁵⁸ csodáját olyan részletességgel írja le historikusunk, hogy ez helybeli informátort valószínűsít.⁵⁹ A fenti érvek ugyan nem teszik bizonyossá

⁵² Pl. I. Nagy Szent Gergely pápa (590–604) leveleiben a ravennai exarcha és a ravennai érsek titkárát nevezi így (Greg. Reg. t. II. index p. 588).

⁵³ Agathias Hist. III 1; Gy. Moravcsik: *Byzantinoturcica*. Berlin, 1958, t. I. p. 214; Av. Cameron, i. m. p. 5–6. – Menandros Protéktór is rendelkezett jogi végzettséggel, de ő nem gyakorolta szakmáját; vö. fr. 1 (*The History of Menander the Guardsman*. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes by R. C. Blockley. Liverpool, 1985, p. 40,5–12).

⁵⁴ *The Ecclesiastical History of Evagrius* edited by J. Bidez and L. Parmentier. London, 1898, p. 1, 3, 5, 36, 94, 153, 195, 220, 221, 241 etc.; vö. P. Allen, *Evagrius Scholasticus the Church Historian* (=Spicilegium Sacrum Lovaniense. Etudes et documents. Fasc. 41.) Leuven, 1981. – *Ioannis Epiphaniensis Fragmentum: Historici Graeci minores*. Ed. L. Dindorfius. Lipsiae, 1870, p. 376,11–12.

⁵⁵ H.-W. Haussig, *Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23* (1953) p. 292.

⁵⁶ Az eredetileg monofizita Probos 585 táján Alexandriában fordított hátát ennek az irányzatnak, és Anastasios antiochiai patriarchához (558–571, 593–598) csatlakozva tért át a chalkédóni orthodoxia irányzatához (Michael Syrus X 21 és 23: *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche, éditée et traduite par J. B. Chabot*. Tome. II. Paris 1901, p. 362–364 vö. 361, 372).

⁵⁷ Hist. V 15,8–11. Az elbeszélést vagy közvetlenül Probos chalkédóni püspöktől, vagy számunkra ismeretlen személy közvetítésével hallhatta Theophylaktosz. Vö. 59–60. jegyz.

⁵⁸ Diocletianus császár (284–305) keresztényüldözése idején, 303. szeptember 16-án szenvedett vértanúhalált Euphémia; sírja felett hamarosan bazilikát emeltek. 451-ben ebben tartották a történelmi jelentőségű 4. egyetemes zsinatot. A hagyomány szerint Szent Euphémia csodás módon az orthodox hitvallást támogatta a monofizitizmussal szemben.

⁵⁹ Hist. VIII 14,1–9. Theophylaktos időmegjelölése (Maurikios császár 12. uralkodási éve) szerint a csoda időpontja 593. szeptember 16-ára datálható. Mivel Probos valószínűleg

Probos és Theophylaktos kapcsolatát,⁶⁰ de mindenestre támogatni látszik az a körülmény, hogy Probos, a későbbi chalkédóni püspök 585 táján hosszabb ideig Alexandriában tartózkodott,⁶¹ és ott egy bizonyos „Stephanos sophistés” hatására tért át a monofizita irányzatról a chalkédóni (orthodox) hitvallásra.⁶² Felmerülhet a kérdés, hogy a szír nyelvű krónikában szereplő alexandriai „Stephanos sophistés” nem azonos-e az alexandriai „megas philosophos”-nak és „oikumenikos didaskalos”-nak titulált Stephanossal,⁶³ a már említett híres egyetemi professzorral.⁶⁴

Mivel Probos 593. márc. 25-e utáni időben kapta meg a chalkédóni püspöki széket,⁶⁵ ám „nem sokkal kinevezése után” meghalt,⁶⁶ így Theophylaktosnak Probos melletti titkári tevékenységét az 590-es évek közepére–második felére datálhatjuk. S azt is feltételezhetjük, hogy Phókas uralma (602–610) alatt historikusunk visszatért szülőföldjére, ha előbb nem, a perzsa invázió fenyegetése (608–609)⁶⁷ elől. Lehetséges, hogy az Egyiptom határain, az afrikai (kärthágói) exarchatusban 608-ban nyíltan jelentkező (titokban pedig

---

593. márc. 25 után kapta meg a chalkédóni püspökséget (vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 9), ha nem is biztos, de lehetséges, hogy a csoda idején Probos volt Chalkédón püspöke, a csoda egyik tanúja. J. H. Declerck, Probus, l'ex-Jacobite et ses EPAPORHMATA PROS IAKOBITAS: Byzantion 53 (1983) p. 222 ezzel szemben 595/596-ra teszi Probos egyházfői tisztségének kezdetét.

⁶⁰ Persze nem szükségszerű közvetlenül Probostól származtatni az információt, hiszen a Chalkédónban történt csodás dolgok a Boszporusz túlsó partján, Konstantinápolyban is közismertek lehettek. – Aligha helytálló Haussig véleménye (i. m. p. 292–293), miszerint Probos Maurikios császár halála (602. nov. 27.) után is Chalkédón főpapja lett volna; vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 9.

⁶¹ Alexandriai tartózkodása alatt kapcsolatba kerülhetett Theophylaktos családjával; vö. 62. és 64. jegyz.

⁶² Michael Syrus X 21 t. II. p. 361–364, 367, 372. Vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 8–9.

⁶³ Vö. H. Usener: De Stephano Alexandrino... p. 248, 251; P. Lemerle: i. m. p. 85–88.

⁶⁴ A két Stephanost azonosnak tekintette J. Maspero: *Histoire des Patriarches d'Alexandrie depuis la mort de l'empereur Anastase jusqu'à la réconciliation des Églises jacobites* (518–616). Paris, 1923, p. 291–292; P. Lemerle: i. m. p. 85–88; ezzel szemben azonoságukat nem tartja valószínűnek J. H. Declerck: i. m. p. 217–218 és J. R. Martindale: *The Prosopography of the Later Roman Empire*. Vol. III. Cambridge, 1992, p. 1193–1195.

⁶⁵ Vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 9.

⁶⁶ Michael Syrus X 12 t. II p. 364.

⁶⁷ Az eseményről ld. A. N. Stratos: *Byzantium in the Seventh Century*. Vol. 1. Amsterdam, 1968, p. 64–65.

valószínűleg már korábban meginduló) Phókas-ellenes megmozdulás⁶⁸ is vonzotta Simokattést, aki egyértelműen a Phókas uralmát zsarnokságnak tekintő keletrómaiak közé tartozott.⁶⁹ A karthagói exarchátusból kiinduló Phókas elleni felkelés első lépése Egyiptom, benne Alexandria elfoglalása volt. Innen hajózott az afrikai exarcha, Hérakleios fia, az ifjabb Hérakleios Konstantinápolyba, hogy megdöntse Phókas gyűlölt uralmát. Biztosra vehetjük, hogy Hérakleios első hívei részben a támaszpontjául szolgáló Alexandriából valók voltak. Plauzilibis tehát a feltevés, hogy Theophylaktosnak Hérakleios hívévé szegődése – amelyről a *Dialogus Philosophiae et Historiae*⁷⁰ közvetlenül, a császár apjának a haditetteit dicsőítő fejezetei történeti művében⁷¹ pedig közvetve vallanak – Alexandriában történhetett a zsarnok megdöntésére szerveződő expedíció indulásakor.

Ezzel szemben M. Whitby feltételezi,⁷² hogy Theophylaktos scholastikosi karrierjét Sergios konstantinápolyi patriarkha (610–638) szolgálatában kezdte közvetlenül Phókas hatalmának megdöntése (610. október 5.) után. Ezt a hipotézist kétségtelenül alátámaszthatja a Filozófia és a História párbeszédének egy helye (c. 8–12), ahol historikusunk dicshimnuszt zeng az egyházfőről, s úgy utal rá, mint aki a történetírás és történetíró támogatója volt.⁷³

A történeti művet tartalmazó kódexek a címben szerzőnk nevét az *antigraphus* és *ex-eparchos* titulusokkal együtt szerepeltetik.⁷⁴ A bizánci *antig-*

⁶⁸ A. N. Stratos: i. m. p. 83–87.

⁶⁹ Ld. *Dialogus Philosophiae et Historiae* c. 4–5; Hist. I 2,2; VIII 10,4–5; 12,3; 14,10; 15,2; 15,4; 15,8–9. – Vö. O. Veh, Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes. Fürth in Bayern 1957 p. 7. A. Lumpe: (Stephanos von Alexandrien und Kaiser Herakleios p. 157) egyenesen Hérakleios császár titkárának, tanácsadójának mondja Simokattést.

⁷⁰ Cap. 6–7 vö. VIII 11,7; 12,12–13.

⁷¹ Hist. II 3,2; 5,10; 6,4; 7,11–8,5; 9,17–10,6; 18,1–6; 18,26; III 1,1–2; 6,2.

⁷² M. Whitby: *The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes*. Oxford, 1986, p. XIV; idem: *The Emperor Maurice and his Historian. Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford, 1988, p. 30–32.

⁷³ Vö. *Dialogus Philosophiae et Historiae* c. 10.

⁷⁴ ἀπὸ ἐπάρχων καὶ ἀντιγραφέως (genitivusban; de Boor p. 22). Ugyanígy aposztrofálja szerzőnket Phótios Theophylaktos művéről szóló ismertetésében (de Boor kiadása, p. 3; Photius Bibliothèque, ed. R. Henry t. I. p. 79). A *Quaestiones physicae* és a *De praedestinatione* c. művek kézírataiban azonban csak az „apo eparchón” szerepel. – P. Schreiner (Theophylaktos Simokates Geschichte. Übersetzt und erläutert von P. Schreiner. Stuttgart 1985, p. 4, 22–23) feltételezi, hogy az *antigraphus* titulus a 10. században került a theophylaktosi kézírati hagyományba, és végső soron Phótiosra

rapheus tisztség megfelel a közvetlenül a *quaestor* alatt álló római *magister scriniorum*-nak,⁷⁵ az eparchos pedig a *praefectus* funkciónak,⁷⁶ s ezek helyét a Római Birodalom hivatali hierarchiájában jól ismerjük. A korabeli analógiák alapján biztos, hogy Simokattés *antigrapheus* tisztsége komoly rangot és megbecsülést biztosított számára az uralkodó, Hérakleios császár (610–641) környezetében.⁷⁷ Ennél is magasabb tisztséget jelent az eparchosé, amely – egyéb jelentések mellett – a latin *praefectus* görög visszaadása. A korabeli források alapján az eparchos (*hyparchos*) a *praefectus praetorio*,⁷⁸ a *praefectus urbi* tisztségviselőjét,⁷⁹ illetve egyes provinciák helytartóját⁸⁰ egyaránt jelöli. Sőt olykor csupán tényleges hatalom és funkció nélküli cím, mint a 6. század végén alkotó Euagrios esetében, aki írói érdemeiért kapta meg Mau-rikios császártól az eparchosi címet.⁸¹ Az eparchos titulusnak a fent említett

---

megy vissza, aki az *antigrapheus*-szal helyettesítette a 9. században már szokatlan *scholastikos* titulust. Schreiner feltevését cáfolja M. Whitby, *Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius*. In: *Electrum. Studia z historii starożytniej. Studies in Ancient History 1.* (= *Donum amicitiae. Studies in Ancient History published on occasion of the 75th Anniversary of Fondation of the Department of Ancient History of the Jagellonian University*). Ed. by E. Dabrowa. Krakow 1997, p. 225.

⁷⁵ Vö. A. H. M. Jones: *The Later Roman Empire, A. D. 284–602. A Social, Economic and Administrativ Survey*. Oxford, 1964, p. 549, 575–576; A. Kazhdan: *Antigrapheus: The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief A. P. Kazhdan. New York – Oxford 1991, p. 112; M. Whitby, *Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius* p. 222–224.

⁷⁶ Vö. A. H. M. Jones: i. m. p. 504, 549; R. Guiland, *Études sur l’histoire administrative de l’Empire Byzantin III.: L’apoéparque: Byzantinoslavica 43* (1982) p. 31–32; A. Kazhdan: *Eparch: The Oxford Dictionary of Byzantium*. p. 704; M. Whitby: *Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius*, p. 224–226.

⁷⁷ Theophylaktos közéleti tevékenysége elsősorban vagy kizárólagosan Hérakleios császár uralkodásához kötődik; vö. feljebb.

⁷⁸ Ld. pl. Theoph. Sim. Hist. VIII 1,3; 9,6.

⁷⁹ H. Hunger: *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. München, 1978 t. I. p. 313; R. Guiland: *Études sur l’histoire administrative de l’Empire Byzantin: Byzantinoslavica 41* (1980) p. 17–32, 145–180; 42 (1981) p. 186–196; L. Bréhier: *A bizánci birodalom intézményei* (=Bizánc világa VII.). Budapest 2003, passim, főleg p. 189–197.

⁸⁰ Ezt a címet viselte pl. historikusunk rokona, Petros (Hist. VIII 13,12) és annak hivatali elődje az alexandriai helytartói tisztségben, Ménas (Hist. VII 16,1).

⁸¹ Euagrios VI 24 p. 241,2 ed. J. Bidez and L. Parmentier. – Hogy az eparchos tisztség nem egyszer sajátosan értelmiségi tevékenységet folytató férfiaknak jutott osztályrészül, erre példa Zacharias udvari orvos (Menandros fr. 54 p. 211,19–20 ed. de Boor = fr. 23,8 p. 204,8–9 ed. Blockley). Persze őt tágabb értelemben vett közéleti feladatokkal

négy jelentése közül melyik jöhet számba Theophylaktos esetében? Ez már a feltevések birodalmába tartozik. Korábban magam, bár nem tekintettem kizárhatónak, hogy tényleges eparchosi funkciót töltött be historikusunk, mégis valószínűbbnek tartottam azt, hogy az egyháztörténetíró Euagrioshoz hasonlóan ő is a címet nyerte el, s talán ő is irodalmi érdemekért.⁸² Néhány újabb felmerült adat azonban kézzelfoghatóvá teheti a hipotézist, miszerint Theophylaktos – elsősorban jogász szakemberként – ténylegesen szerepet játszhatott a császári közigazgatásban, s karrierje csúcspontjaként az eparchoszi funkciót is betölthette.

A fennmaradt mintegy tucatnyi Theophylaktos nevet tartalmazó és VI–VII. századra datált pecsét⁸³ közül az egyik „Theophylaktos repherendarios”-é.⁸⁴ A IV. században létrehozott *referendarius*-ok testülete Iustinianos császár (527–565) óta fontos szerepet játszott a császári parancsok továbbításában a főtisztviselőkhöz.⁸⁵ Csábító a feltevés, miszerint a pecséten szereplő Theophylaktos *referendarius* történetírónkkal azonos lehet.⁸⁶ Egy töredékes, ma már elveszett felirat a kis-ázsiai (káriai) Aphrodisias városából⁸⁷ szól egy peres ügyről, amely „Theophylaktos *apo eparkhón* és *theios dikastés*”⁸⁸ felügyelete alatt folyt. A 12 *theios dikastés* (*pedanei iudices*) testületét 539-ben Iustinianos császár hozta létre magas rangú tisztségviselők köréből. A konstantinápolyi testület mellett

---

is megbízták, például Perzsiában több ízben járt követség tagjaként vagy vezetőjeként (Menandros fr. 37, 38, 39, 40, 46, 47, 50, 54, 55, 60).

⁸² Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 4. Hasonlóan vélekedett P. Schreiner: i. m. p. 4–5.

⁸³ Vö. G. Zacos and A. Veglery: *Byzantine lead seals*. I–III. Basel, 1972, No. 557, 558, 559, 1071, 1072a, 1074, 1105, 1660, 1662, 2933. Vö. J. R. Martindale: i. m. p. 1310–1312 (Theophylactus 2–15).

⁸⁴ Θεοφυλάκτου ρεφερενδαρίου G. Zacos – A. Veglery: i. m. p. 476 No. 559; a pecsét 550–650 közé datált. Vö. J. R. Martindale: i. m. p. 1310 (Theophylactus 6).

⁸⁵ Vö. E. Stein: *Histoire du Bas-Empire. Tom II. De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476–575)*. Paris–Bruxelles–Amsterdam, 1949, p. 735–739; A. H. M. Jones: i. m. p. 575; R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines*. Berlin – Amsterdam, 1967, t. II. p. 92–98.

⁸⁶ Vö. M. Whitby, *The Emperor Maurice and his Historian. Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford, 1988, p. 31.

⁸⁷ H. Grégoire: *Recueil des inscriptions grecques d'Asie Mineure*. T. I. Paris 1922, p. 88, No. 247; Ch. Roueché: *Aphrodisias in Late Antiquity*. London, 1989, p. 145, No. 91.

⁸⁸ H. Grégoire: i. m. p. 88 No. 247,5–8; Ch. Roueché: i. m. p. 146, No. 91, 5–8: Θεοφυλάκτου τοῦ ἐνδοξοτάτου | ἀπὸ ἐπάρχων | καὶ θίου δικαστοῦ.

Megarában és a kis-ázsiai Sardeisben is működött ilyen bíróság.⁸⁹ Az aphrodisias felirattöredéket Henri Grégoire a VI. század végére – a VII. század elejére datálta,⁹⁰ és az itt szereplő Theophylaktos ex-eparchost és theios dikastést a történetíró Theophylaktos Simokattésszel vélte azonosíthatónak.⁹¹ Feltevését elfogadta a késői antikvitás kori Aphrodisias kiváló ismerője, Charlotte Roueché és Michael Whitby is.⁹² A feliratban említett ügy időpontjára utal „az indictio 15. évében, szeptemberben” időmeghatározás. Amennyiben az itt szereplő Theophylaktos történetírónkkal azonos, úgy 611, 626 és 641 szeptembere jöhet szóba, s ezek közül a 641. év látszik a legelfogadhatóbbnak.⁹³

A Theophylaktos név nem túl gyakori, ezért nem látszik valószínűnek, hogy a VII. század első felében ezzel a névvel egy *referendarius* és még két *ex-praefectus* (ezek közül az egyik *iudex pedaneus*) működött volna. Mindhárom személyt összefüzi jogász pályafutása.⁹⁴ Történetírónk *scholastikos* és *antigraphus* minősítése⁹⁵ még teljesebbé teszi a sort. Erősíti a feltevést Theophylaktos Simokattés élő jogász praxisáról, hogy történeti művében egy bűnügyet és annak jogi procedúráját rendkívül precízen és szakszerűen ír le.⁹⁶

A Hérakleios császár embereként Konstantinápolyba érkező Theophylaktos nemcsak mint a kancellária *antigraphus* működött. Történeti művének egy sajnos lakunától megcsonkult passzusából kitetszik, hogy a szó szűkebb értelmében vett irodalmi tevékenységet is kifejtett. Ott látjuk őt a szónoki emelvényen, amint a könnyekig meghatott közönség előtt drámai képekben idézi

⁸⁹ Vö. Ch. Roueché: i. m. p. 147–148.

⁹⁰ H. Grégoire: i. m. p. 88. Persze a datálásnál a belga tudós számára döntő szempont volt, hogy feltételezte a feliraton szereplő Theophylaktosnak a történetíró Theophylaktossal való azonosságát.

⁹¹ H. Grégoire: i. m. p. 88.

⁹² Ch. Roueché: i. m. p. 148; M. Whitby: *The Emperor Maurice and his Historian* p. 31–32; idem: *Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius* p. 224–225; vö. J. R. Martindale: i. m. p. 1320 (*Theophylactus* 2.). – Grégoire feltevését elutasította P. Schreiner (i. m. p. 4).

⁹³ M. Whitby: *The Emperor Maurice and his Historian* p. 32; Ch. Roueché: i. m. p. 148.

⁹⁴ Sőt egy újabb adalék idekapcsolása is felmerült. Egy 660 táján keletkezett hagiografikus műnek, a „Szent Artemios csodái”-nak egyik epizódjában egy jogvita kapcsán szerepel a praefectusi hivatal egyik tisztviselője, akit Theophylaktosnak hívtak. A csodás gyógyulásról szóló történet Hérakleios császár uralkodása idején a 613., 619., 624. vagy 630. évek valamelyikéhez köthető, legvalószínűbben a 619-hez vagy 624-hez; vö. M. Whitby: *Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius* p. 226–230.

⁹⁵ Vö. 49–54. és 74–75. jegyz.

⁹⁶ VI 2,2–9; 10,4–18.

fel Maurikios császár és fiai kivégzését (Hist. VIII 12,1–7), és pedig „miután Phókas zsarnoksága éppen véget ért”. Történeti művében áttételesen szintén Hérakleios politikáját szolgálta, amikor a Phókas által kegyetlenül meggyilkolt Maurikios uralkodásának (582–602) történetét írta meg, s ennek egyes részletei szintén azt sugallják, hogy nyomban a 610-es politikai fordulat után írta, vagy kezdte írni művét a szerző.⁹⁷

Hogy mikor halt meg Theophylaktos, nem tudjuk. A történeti mű keletkezésének és a szerző életidejének meghatározása szempontjából fontos, hogy Simokattés az általa tárgyalt korszakból kitekintve utal egy 627 táján történt eseményre,⁹⁸ II. Chosroés, perzsa nagykirály halálára (628),⁹⁹ illetve Hérakleios császár perzsa háborújának dicsőséges befejezésére (629–630).¹⁰⁰ Ennél is későbbre mutat egy másik helye (V 15,5–7), ahol történetírónk Chosroésnek egy részben bizonyára ex-eventu jóslatát ismerteti. Ez azt a helyzetet idézi fel, amely Hérakleios győzelmes hadjárata után alakult ki, amikor Bizánc dik-tálhatott a perzsáknak.¹⁰¹ Sőt az a körülmény, hogy a theophylaktosi műben egyértelműen végigvonuló perzsaellenesség ellenére szerzőnk néhány helyen a bizánci és a perzsa állam érdekközösségére utal,¹⁰² bennünket arra a következtetésre indított, miszerint Simokattés megélte az arab hódítás első hullámain (636, 638, 641–642),¹⁰³ s megérezte mind a bizánci, mind a perzsa birodalom létét fenyegető veszélyt.¹⁰⁴ Mivel a történeti mű befejezetlenül maradt ránk,¹⁰⁵

⁹⁷ Vö. lejjebb a mű keletkezéséről írtakat és a 129–136. jegyz.

⁹⁸ Hist. VIII 12,12. A Razatésszel vívott harcokat és győzelmet 627 decemberére vagy 628 januárjára teszi a modern tudomány; vö. A. N. Stratos: i. m. Vol. I. p. 210–213; Ju. Kulakovskij: *Istorija Vizantii*. London 1973 (reprint), t. II. p. 95–98.

⁹⁹ Hist. VIII 12,13; vö. A. N. Stratos: i. m. p. 223–229.

¹⁰⁰ VIII 12,14; ennek eseményeiről ld. pl. A. N. Stratos: i. m. Vol. I. p. 223–252.

¹⁰¹ Vö. Olajos T.: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 5.

¹⁰² Hist. III 9,11; IV 11,2–3; 13,6–13; vö. Olajos T.: *A bizánci-perzsa kapcsolatok egy különleges pillanata: Maurikiosz császár és II. Khusrau koalíciója (590–591)*. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási T., Révész É., Szabados Gy. Szeged 2010, p. 309–318.

¹⁰³ Erre utalhat Theophylaktos sommás negatív véleménye az arabokról: „Mert a legnagyobb mértékben megbízhatatlan és állhatatlan a szaracén törzs ...” (Hist. III 17,7 p. 146, 12–14). – Az arab hódítás első sikereiről ld. pl. A. N. Stratos: i. m. Vol. II. p. 40–87.

¹⁰⁴ Olajos T.: *Theophylaktos Simokattés, a történetíró*. Kandidátusi disszertáció. Szeged 1977, p. 27–29; eadem, Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról, p. 10.

¹⁰⁵ Olajos T.: *Theophylaktos Simokattés „Oikumeniklé historia” c. művének keletkezés-történetéhez*: Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67 (1980) p. 6–8; vö. lejjebb.

valószínű, hogy szerzőnk életének végét a 630-as évek végére – a 640-es évek elejére kell datálnunk.

II. A theophylaktosi történeti mű

A műfaj, a cím, a mű szerkezete

A theophylaktosi „Világtörténelem” egy jól körülhatárolható korszakot, Mauzikios császár uralkodásának (582–602) idejét feldolgozó történeti monográfia (kortörténet, azaz *historia*). Az a műfaja tehát az antik görög (és római) irodalomnak, s ezen belül a prózának, amely először Thukydides művében öltött alakot, és amelyet azután egy évezreden át oly sok neves historikus művelt egészen a VI. századi Prokopiosig, Agathiasig, Menandros Protéktórig,¹⁰⁶ majd Theophylaktosig. S a hagyomány továbbfolytatódik egészen a XV. századig. A theophylaktosi művet tartalmazó, a szöveghagyományozás szempontjából egyetlen fontos, XI–XII. századi vatikáni kódexben¹⁰⁷ a következők olvashatók: a Filozófia és a História párbeszéde (*Dialogus Philosophiae et Historiae*), a mű szerzője és címe, valamint tartalomjegyzéke (*Index*), a Bevezetés (*Prooimion*), majd a mű, azaz az I–VIII. könyv szövege.

A mű címe a vatikáni kódexben nem a megszokott módon, helyen és nem egyértelműen szerepel. Nem a theophylaktosi mű legelején, a Filozófia és a História párbeszéde előtt áll, hanem a tartalomjegyzék (*Index*) viseli a következő címet: Θεοφυλάκτου ἀπὸ ἐπάρχων καὶ ἀντιγραφέως οἰκουμένης ἱστορίας βιβλίον α' (Theophylaktos ex-eparchos és antigraphheus Oikumeniké historiájának I. könyve). A szerző nevét és titulását elhagyva az *Index*-ben a következő II–VIII. könyv élén ez a formula ismétlődik (a sorszámnev megfelelő változtatásával).

¹⁰⁶ A korai bizánci historikusokról ld. pl. H. Hunger: i. m. t. I. p. 279–319; Menandrosról ld. *The History of Menander the Guardsman*. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes by R. C. Blockley. Liverpool 1985, p. 1–30. – A tradicionális műfaji hagyományok olyan erősen hatottak, hogy helyenként a nyilvánvalóan keresztény elemeket is hangsúlyozottan antik (pogány) formában fejezi ki Simokattés; ld. pl. I 10,2 vö. III 12,8; II 2,9 vö. IV 16,25; I 14,8.

¹⁰⁷ Codex Vaticanus Graecus 977 saec. XI–XII. A theophylaktosi mű szöveghagyományozásáról, a kódexekről ld. de Boor-kiadásában p. VI–VIII; vö. Olajos T.: *Adalékok Theophylaktos Simokattés „Világtörténelem” (OIKOUMENIKH ISTORIA) című művének kézirati hagyományához és utóéletéhez*: Antik Tanulmányok 22 (1975) p. 115–118; eadem, *Quelques remarques sur la tradition manuscrite de Théophylacte Simocatta*: Revue d'Histoire des Textes 8 (1979) p. 261–266.

A mű szövegében viszont a II–VIII. könyveket csupán a „Historia” címmel vezeti be a kódexmásoló. Phótios a maga könyvismertetésében szintén a „Historia” címmel idézi a művet,¹⁰⁸ s ugyanezzel a címmel citálja Theophylaktos alkotását a Biborbanszületett Konstantin-féle kivonatgyűjtemény szerkesztője is.¹⁰⁹ A címben az οἰκουμενική jelző késői, feltehetően X. századi kiegészítés, s az eredeti cím minden bizonnyal Ἱστορία (*Historiae*)¹¹⁰ vagy Ἱστορία (*Historia*)¹¹¹ lehetett. A XI–XII. századi 977-es sorszámú Codex Vaticanus Graecus másolója azonban valószínűleg az οἰκοθμενική ἱστορία címalakot láthatta maga előtt a másolandó szövegben, s ezért nem a Phótiosnál szereplő változatot szerepeltette.¹¹²

Felvethető a kérdés, vajon a theophylaktosi mű könyvekre és caputokra tagolása a mai formában a szerzőtől származik-e.¹¹³ Talán eredetileg felmerült historikusunkban egy IX. könyv megírásának gondolata is.¹¹⁴

A Dialogus Philosophiae et Historiae – Index – Prooimion

A történetírás társadalmi hasznosságáról elmélkedő *Prooimion* (*Praefatio*) jellegzetes tartozéka a *historia* műfaj alkotásainak,¹¹⁵ s csak a mű elé helyezett *Dialogus*, a megszemélyesített Filozófia és História párbeszéde olyan eleme Simokattés alkotásának, amely történeti monográfia bevezetéséként, előhang-

¹⁰⁸ Θεοφυλάκτου ἀπὸ ἐπάρχων καὶ ἀντιγραφῆως ἱστοριῶν λόγοι ὀκτώ (Photius Bibliothèque. Texte établi et traduit par R. Henry. Paris 1959, t. I. p. 79; *Theophylacti Simocattae Historiae* ed. de Boor p. 3,1–2).

¹⁰⁹ Excerpta Historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. Vol. I. Excerpta de legationibus. Edidit C. de Boor. Berolini, 1903, p. 221, 477; Vol. IV. Excerpta de sententiis. Edidit U. Ph. Boissevain. Berolini, 1906, p. 35.

¹¹⁰ Ezt a címet viselte pl. Agathias műve: Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque. Rec. R. Keydell (=Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Vol. 2.) Berolini, 1967, p. 1.

¹¹¹ Mint pl. Ióánnés Epiphaneus műve, amely Theophylaktos fő forrása volt.

¹¹² Jóllehet az *Index* szerkesztője ismerte és használta Phótios Theophylaktos-ismertetését; vö. lejjebb 124. jegyz.

¹¹³ P. Schreiner: i. m. p. 12. Ellenkezőleg gondolja O. Veh: *Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes*. Fürth in Bayern, 1957, p. 10.

¹¹⁴ Vö. lejjebb 156. jegyz.

¹¹⁵ Ld. pl. H. Lieberich: *Studien zu der Proömien in der griechischen und byzantinischen Geschichtsschreibung. Die byzantinischen Geschichtsschreiber*. Teil I–II. (Program des kgl. Realgymnasiums München. Schuljahr 1897/98, 1899/1900). München, 1898; 1900; T. Nissen, *Das Prooemium zu Theophylakts Historien und die Sophistik: Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 15 (1939) p. 3–13.

jaként szokatlan, mondhatni, példátlan.¹¹⁶ Műveltsége, írói alapállása ismeretében nehezen képzelhető el Theophylaktosról az, hogy az általa mélységesen tisztelt és utánzott antik előképektől teljesen elütő, a klasszikus történetírásban ismeretlen formai elemet alkalmazott volna műve megírásakor.¹¹⁷ A Dialógusban a Filozófia mitológiai képekkel és allúziókkal zsúfolt nyelvezettel idézi fel a „kalüdóni kényúr”, a „félbarbár” „küklópsz-fajzat”, azaz Phókas rémuralmát s ujjongva ünnepli a „Hérakleidákat”, azaz Hérakleios császárt (610–641) mint a tudományok újjáélesztőjét, feltámasztóját, a História pedig „az egész világ nagy főpapját és egyházfejedelmét”, azaz Sergios patriarchát (610–638) a történetírás megmentőjeként magasztalja.¹¹⁸ A friss élmények hatását sugárzó hangnem azt sugallja, hogy a történetíró kevéssel Phókas bukása (610) után fogalmazhatta írását.¹¹⁹

Mint fejebb már volt róla szó, különös módon a szerző neve és a mű címe nem a Filozófia és História párbeszéde előtt olvasható, hanem a tartalomjegyzék élén áll, sőt az első bevezetésnek szánt Dialógust elválasztja a műtől a tartalomjegyzék is. Méghozzá egy olyan tartalomjegyzék, amely stílusa alapján nem magától Theophylaktostól származik, hanem minden valószínűség szerint későbbi másoló vagy szerkesztő állította össze.¹²⁰ Szinte kínálja magát

¹¹⁶ Ld. H. Lieberich, 1900 p. 16; Olajos T., Theophylaktos Simokattés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 67 (1980) p. 3; P. Schreiner: i. m. p. 13; M. Whitby: The Emperor Maurice and his Historian. p. 40–45; idem, Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius p. 230–231.

¹¹⁷ Ugyanakkor M. Whitby felveti, hogy Theophylaktos több egyedi megoldást is alkalmaz különböző műveiben (The Emperor Maurice and his Historian p. 41), ill. fenntarthatatlannak tekinti azt a szemléletet, miszerint a késő antik szerzők szolgáiban követték volna előképeiket (The Emperor Maurice and his Historian p. 41–42; Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius p. 231).

¹¹⁸ Vö. Dialogus c. 4–11.

¹¹⁹ Olajos T.: Theophylaktos Simokattés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez p. 3, 8; eadem: Adatok és feltevések Theophylaktos Simokattés pályafutásáról p. 5. – P. Schreiner (i. m. p. 13–14) elfogadja ezt a feltevést, míg Whitby (The Emperor Maurice and his Historian p. 41, 44–45, 50; Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius p. 430–431) elutasítja azt; szerinte Theophylaktos a 620-as években, történeti művével egy időben, ill. kb. 629–630 táján, legutoljára írhatta a Dialógust. Kétségtelenül megfontolandónak tűnik Whitby azon észrevétele, miszerint néhány theophylaktosi szófordulat párhuzamát Geórgios Pisdésnek Hérakleios magasztaló műveiben találjuk meg, s e művek nagy valószínűséggel a 620-as években keletkeztek. Vö. lejjebb 160. jegyz.

¹²⁰ Vö. lejjebb 123–124. jegyz.

a feltételezés, miszerint a Filozófia és a Történelem párbeszédét a szerző eredetileg önálló alkotásként készítette el, s az csak utólag, a szövegahagyományozás során került a történeti mű élére. Alátámaszthatja ezt a feltevést az is, hogy Theophylaktos művelte ezt a műfajt, irodalmi életművéből két retorikus megfogalmazású dialógus is ránk maradt.¹²¹ Figyelemre méltó viszont, hogy a *Dialogus* végén a Filozófia és a Történelem utolsó szavai közvetlenül kapcsolódnak a történeti művet bevezető *Prooimion*hoz.¹²² Ezért elképzelhető, hogy az eredetileg önálló Dialógust Theophylaktos utóbb egy első bevezetésként a történeti műve elé téve, ennek megfelelően átigazította.¹²³

Peter Schreiner az *Index* és a phótiosi „Bibliothéké” Theophylaktos-ismeretetésének összevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a tartalomjegyzék szerkesztője elsősorban a Phótios-féle rezümé alapján készítette írását, bár néhány helyen attól eltérve magához a történeti műhöz kapcsolódott.¹²⁴ Ez azt jelenti, hogy az *Index* Phótios Bibliothékéjének „kiadása” után, feltehetőleg a IX. század végén vagy az után íródhatott. Simokattés könyvenként haladó, részletes tartalomjegyzéke feltűnően különbözik a historikus elődeinek azon eljárásától, amikor – általában a prooimionban – rövid, lényegi összefoglalást adnak munkájukról, mint például Prokopios, aki Iustinianos császár Keleten és Nyugaton vívott háborúinak történetéről,¹²⁵ vagy Ióannés Epiphaneus, aki Chosroés perzsa nagykirálynak a Bizánci Birodalomba történt meneküléséről, majd győztes visszatéréséről írta művét.¹²⁶

A *prooimion*-ban a historikusok általában szólnak önmagukról, tanulmányaikról, írói, történetírói elhivatottságukról, elődeikhez való viszonyukról,

¹²¹ A *Quaestiones physicae* és a *Dialogus de praedestinatione*; vö. feljebb 16–18. jegyz. Ezek megírását pályájának legelejére datálhatjuk.

¹²² *Dialogus* c. 14–15: „Előre már most ... elbeszélésed indító sorompójaként helyezd oda az előszót (prooimiont) meghallgatásra érdemes mondanivalód elé...”

¹²³ Vö. P. Schreiner: i. m. p. 14. A hipotézist Whitby (Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius p. 230–231) nem fogadja el.

¹²⁴ P. Schreiner: i. m. p. 14. Schreiner nézetét Whitby szkeptikusan fogadta (Theophylact the Historian and the Miracles of Artemius p. 231), illetőleg azt a megfontolandó észrevételt tette, miszerint a könyvenként haladó, részletes tartalomjegyzék, amely Simokattés műve előtt áll, az egyháztörténetírók (pl. Euagrius, Iohannes Ephesinus) gyakorlatához áll közel (The Emperor Maurice and his Historian p. 43–44). – A kérdés, miért került a tartalomjegyzék a Vatikáni kódexben (vö. 107. jegyz.) jelenlegi helyére, úgy tűnik, bizonyossággal nem válaszolható meg.

¹²⁵ Prokopios, *De bellis I 1 (Procopii Caesariensis De bellis. Rec. J. Haury. Editio stereotypa correctior addenda et corrigenda adiect G. Wirth. Lipsiae 1961. Vol. I. p. 4–7).*

¹²⁶ Ióannés Epiphaneus I 1 p. 375–376 ed. L. Dindorf.

az általuk tárgyalandó események fontosságáról, történetírói módszerükről.¹²⁷ Theophylaktos ezek közül egyikről sem tesz említést, még utalást sem. Ehelyett minden szubjektív elemet kiiktatva, mintegy a megszemélyesített História szól nagy ívű filozófiai gondolatmenettel a Történelem embert formáló, minden ember tanítómesterének szerepéről.¹²⁸

A mű keletkezése

A VIII. könyv 12. caputjában a történetíró egy beszédét¹²⁹ illeszt be művébe, amelyet nem sokkal Phókas (602–610) bukása után¹³⁰ mondhatott el Maurikios császár és családja tragédiájáról konstantinápolyi hallgatóság előtt.¹³¹ Nagy kár, hogy a caput közepén két lapot üresen hagyott a 977-es sorszámú vatikáni kódex másolója,¹³² s így a lakuna éppen egy olyan részletet von el a modern kutató elől, amely szinte biztosan 610 körül keletkezett, ám az említett szövegkiesés miatt csak néhány mondatot ismerünk belőle.¹³³ Annyit azonban így csonkán is bizonyít a műnek ez a fejezete, hogy Theophylaktos közvetlenül Phókas bukása, Hérakleios (610–641) trónra lépése után foglalkozott Maurikios császár uralkodásának tragikus végével, feltehetően a Phókas-féle katonai zendüléssel és az ahhoz kapcsolódó konstantinápolyi felkeléssel is.¹³⁴ Az indíttatást ehhez Hérakleiosnak Phókasszal történt leszámolása adhatta. Simokattés Hérakleios meggyőződéses híveként azáltal

¹²⁷ Ld. pl. Thuküdidész: A peloponnészoszi háború I 1, 20–23. Vö. Lukianos: Hogyan kell történelmet írni 53–55. cap.; Av. Cameron: Agathias. Oxford 1970, p. 59. – Vö. H. Lieberich: i. m.; T. Nissen: i. m. p. 3–13; H. Hunger: i. m. Bd. I. p. 315–316.

¹²⁸ Modellként Szióliai Diodóros művének prooimionját követi; – Vö. H. Hunger: i. m. p. 315–316.

¹²⁹ A tartalomjegyzék caputbeosztása ezt „Gyászbeszéd Maurikios császárról” címen idézi.

¹³⁰ Világosan mutatja ezt a τῆς τυραννίδος ληξάσης kifejezés (VIII 12,3 p. 5–6).

¹³¹ Hist. VIII 12,3. – Az eljárás, hogy historikus saját szónoki beszédét dolgozza be utóbb történeti művébe, nem imeretlen az ókorban; így járt el pl. Cato, amikor „Origenes” c. munkájába bevette saját beszédeit.

¹³² Ld. a kiadó, C. de Boor megjegyzését p. 307 *apparatus criticus*ában.

¹³³ Hist. VIII 12,5–7.

¹³⁴ Hist. VIII 5,5–15,8. A történeti műnek ezek a fejezetei jelentős mértékben szemtanúk szóbeli információi alapján íródtak; vö. Th. Olajos: *Les sources de Theophylacte Simocatta historien*. Leiden–New York–København–Köln, 1988, p. 149–150, 152–154. Az események aprólékos rekonstruálása már eleve azt valószínűsíti, hogy a szemtanúk

mutathatta fel mélyen igazságosnak és legitimnek császára eljárását, hogy rámutatott Phókas vérszomjas kegyetlenségű fellépésére törvényes urával, Maurikios császárral szemben.¹³⁵ Bizonyára ebből fakad, hogy míg a 602-es drámát előzményeivel és következményeivel együtt Phókas bukásának friss emlékezete lengi körül, addig egy sor helyen későbbi események és állapotok hatása érezhető. Egyik helyt (VIII 12,13) utal gondolatmenetébe szervesen beépítve arra az időpontra, amikor „a babiloni kigyó,” azaz II. Chosroés perzsa nagykirály (590–628) elhunyt, és Hérakleios császár dicsőségesen befejezte a perzsa háborút (628–630).¹³⁶ Ugyanerre vagy még későbbi időre utal egy másik passzus is, ahol történetírónk Chosroésnek egy bizonyára *ex-eventu* jóslatáról szól. Ez arra a történeti szituációra céloz, amely Hérakleios győzelmes hadjárata után alakult ki, amikor Bizánc diktálhatott Perzsiának.¹³⁷ Megemlíti Theophylaktos azt a 627 tájára tehető seregszemlét (VIII 12,12),¹³⁸ amely azt mutatta, hogy a Phókas vezette zendülésében résztvevő bűnös katonák immár teljesen eltűntek a bizánci haderőből (VIII 12,9–13).¹³⁹ A perzsákon nyert nagy diadalnál is későbbre utalnak azok a megjegyzései és eszmefuttatásai, amelyekben mintha hangsúlyt kapna a bizánci–perzsa érdekazonosság a két „szuperhatalom” barbár szomszédaival szemben.¹⁴⁰ Történeti művének ezen részletei esetleg már akkor nyerték el jelen formájukat, amikor történetírónk

---

visszaemlékezéseit nem két-három évtized elmúltával, hanem a 602-es tragikus napok után nem sokkal később gyűjtötte össze a historikus.

¹³⁵ Ezt részletesen tárgyalja Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró. Kandidátusi disszertáció, p. 15–16, 18–19 vö. 21–24. – Hérakleios császár politikai támogatásaként értelmezhető az is, hogy a történetíró részletesen bemutatja a császár apjának, az idősebb Hérakleiosnak a sikeres hadvezérkedését a perzsa fronton (Hist. II 3,2; 5,9–8,10; III 6,2–5).

¹³⁶ A szóban forgó eseményekről ld. pl. A. N. Stratos: *Byzantium in the Seventh Century*. Vol. I. p. 223–252.

¹³⁷ V 15,5–7.

¹³⁸ A Razatés perzsa főparancsnokkal vívott harcokat és a győzelmet 627 decemberére vagy 628 januárjára teszi a modern tudomány; ld. pl. A. N. Stratos: i. m. p. 210–213.

¹³⁹ Vö. Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró. Kandidátusi disszertáció, p. 23–24.

¹⁴⁰ III 9,11; IV 11,2–3; 13,6–13. Erről a kérdéstről ld. Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró. Kandidátusi disszertáció, p. 27–29, 107–109; eadem: Theophylaktos Simokattés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez p. 5; eadem, A bizánci–perzsa kapcsolatok egy különleges pillanata: Maurikiosz császár és II. Khusrau koalíciója (590–591). In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőss Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási T., Révész É., Szabados Gy. Szeged, 2010, p. 309–318.

számára érezhetővé vált a perzsa birodalmat hamarosan megdöntő és Bizáncot keleti tartományaitól megfosztó arabok fenyegető fellépése (634, 638, 641).¹⁴¹

A theophylaktosi „Világtörténelem” egyes részletei tehát vallanak arról, hogy mikor, milyen aktuális események hatása alatt keletkeztek. Ha jól értelmeztük vallomásukat, akkor az első anyaggyűjtéstől a 610-et követő kb. negyedszázad alatt készült elmű. Először a 602-es drámai események foglalkoztatták historikusunkat, és csak később láthatott hozzá a Maurikios egész uralkodását elbeszélni hivatott monográfia összeállításához. Természetesen datálni az egyes szakaszok megírását lehetetlen. Mégis van néhány támpontunk, amelyek némi valószínűséggel elárulják, mely részeken dolgozott hosszabb ideig, s így minden bizonnyal korábbi időtől fogva a historikus, s mely részek mutatják az alaposabb kidolgozottság hiányát, amely csak abból fakadhat, hogy ezeket a fejezeteket csak később állította össze, s ezért kevesebb ideje maradt kimunkálásukra.

Az a kevés, ami a VIII. könyvben a Maurikios császárról szóló gyászbeszédből (epitaphios logosból) megmaradt (12,5–7), a legigényesebb retorikai fogalmazást mutatja, s azt kell hinnünk, hogy a szónoklat elveszett folytatása ugyanilyen lehetett. Más kérdés, hogy a beszéd megírásakor Theophylaktos nem egy terjedelmes történeti monográfia részeként, hanem rövid alkalmi műként fogalmazta azt, amellyel Maurikios és fiai kivégzésének tragédiáját kívánta közönségének felidézni. A stilizálás igényessége ugyanilyen színvonalú azokban a beszédekben is, amelyeket Theophylaktos – a *historia* műfajának szabályai szerint¹⁴² – az egyes történeti szereplők szájába ad műve első öt könyvében.¹⁴³ A mű utolsó könyveiben a szónoklatok száma, terjedelme és retorikai kidolgozottsága érezhetően kisebb.¹⁴⁴ Ezt a tényt aligha magyarázhat-

¹⁴¹ Ezekről az eseményekről ld. pl. A. N. Stratos: *Byzantium in the Seventh Century*. Vol. II. Amsterdam, 1972, p. 40–87. Ugyancsak a 620-as évek végén, a 630-as évek elején vált különösen aktuálissá a birodalom vallási egységének a megteremtését célzó hérakleiosi–sergiosi politika, amelyet Theophylaktos feltehetően szintén támogatott; vö. Olajos T.: Theophylaktos Simokattés, a történetíró. Kandidátusi disszertáció, p. 24–26, 99–103.

¹⁴² Amint ezt teszi Thukydidés a maga klasszikus művében.

¹⁴³ I 1,5–20; 5,1–16; 15,3–10; II 13,1–14; 13,15–14,12; III 11,8–11; 13,1–21; IV 4,1–18; 5,2–12; 13,4–26; 16,1–26; V 4,5–15; 15,5–7.

¹⁴⁴ VI 6,7–12; 7,10–16; 11,9–15 (ezt Menandros művéből kölcsönözte Simokattés; vö. Olajos T., Theophylaktos Simokattés és történetíró elődje, Menandros Protéktór: *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 66 (1979) p. 3–17; eadem: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien* p. 96–106); VII 10,5–8; 11,1–5; VIII 12,5–7 (Maurikios epitaphiuma; vö. 129–133. jegyz.).

juk mással, mint azzal, hogy a történeti monográfia tervének megfogalmazása után Maurikios uralkodásának első évtizedét írta meg először, és itt volt ideje az igényes stilizálásra, amihez az antikvitásból örökölt hagyomány szerint a szituációnak megfelelő beszédek gondos megírása is hozzá tartozott. Ezzel szemben a perzsa béke (591) és Phókas zendülése (602) közötti eseményeket később fogalmazta, s nem maradt már rá ideje, hogy nagyszámú gondosan megkomponált és stilizált beszédekkel díszítse mondanivalóját.

A történeti műbe szőtt szónoklatok vizsgálatából leszűrhető tanulságot megerősíti az elbeszélő részek megfogalmazásának különböző fokú kimunkáltsága is. Az első öt könyvben Theophylaktos sajátos, bonyolult nyelvezete tökéletesen áthatja a forrásaiból merített mondanivalót. Tartalmában bármennyire szorosan követi is forrását, a stílus mindenestől Simokattés egyéniségét sugározza.¹⁴⁵ Nem így az utolsó könyvekben, ahol egyre fogy a jellegzetesen theophylaktosi megszövegezés, a forrásból átvettek kevés átstilizálással vagy éppen anélkül olvashatók történetírónknál.¹⁴⁶ Ez aligha magyarázható másképpen, mint hogy Theophylaktos halála miatt (vagy más okból) nem tudta befejezni monográfiáját, az bizonyos értelemben torzóként maradt az utókorra.¹⁴⁷

Ami az anyaggyűjtést illeti, a befejezettség legszembetűnőbb jelének az látszik, hogy a két főhadszínter, a perzsa és a balkáni front eseményein kívül eső történeti helyszínekről csak rendkívül keveset olvashatunk Theophylaktosnál. Bármilyen szegényesek is a Maurikios korára vonatkozó egyéb kútfők, annyi világosan kitűnik belőlük, hogy például a langobard–bizánci kapcsolatok sokkal fordultatosabb folyamatot képeztek, mint amilyenné Simokattés ezen a ponton vérszegény elbeszélésében zsugorodnak (III 4,8; VI 10,7–12). Alighanem

¹⁴⁵ Ld. Th. Olajos: *Les sources de Théophylacte Simocatta historien* p. 17–32.

¹⁴⁶ Különösen jól mutatja ezt VIII 2,1–3,14 részlet, ahol szinte tapintható a forrásként használt hadinapló tömör, minden cicomától mentes, tárgyyszerű megfogalmazása.

¹⁴⁷ Ld. Olajos T.: Theophylaktos Simokattés „Oikumeniké historia” c. művének keletkezéstörténetéhez p. 6–8; eadem, *Contribution à une analyse de la genèse de l’Histoire Universelle de Théophylacte Simocatta: Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 29 (1984) p. 421–424. Befejezetlennek tekinti a művet N. V. Pigulevszkaja (*Vizantija i Iran na rubeže VI i VII vekov*. Moskva 1946, p. 15; eadem, *Feofilakt Simokatta Istorija*. Moskva, 1957, p. 20) vö. Z. V. Udal’cova: *Idejno-političeskaja borba v rannej Vizantii*. Moskva, 1974, p. 277. – M. Whitby (*The Emperor Maurice and his Historian*, p. 48) szerint a tervezett részeket ugyan Theophylaktos nem írta meg, de ez nem jelenti azt, hogy a historikus ne tekintette volna művét olyannak, amelyet bemutatthat a közönségnek.

így áll a helyzet az afrikai exarchátus históriájával kapcsolatban is.¹⁴⁸ Sőt tulajdonképpen a vezérfonalként tárgyalt avar–szláv háborúk ismertetésénél is nem jelentéktelen hiányok sejtethők Simokattés elbeszélésében. Későbbi események tárgyalása közben odavetett megjegyzés utal csak a birodalom szívébe, Konstantinápoly közeléig hatoló avar támadásra (VI 1,3), amelynek ismertetése az elbeszélés megfelelő helyén teljességgel hiányzik.¹⁴⁹ Más, sajnos zömükben késői kútfőkből¹⁵⁰ ki is rajzolódik egy 588 táján csúcspontját elérő avar–szláv invázió képe, amelynek az előbb említett retrospekción kívül semmi nyomát nem látjuk a theophylaktosi műben.¹⁵¹

Úgy tűnik, hogy művének vége felé, főleg a VII. könyvben és a VIII. könyv első caputjaiban nem egy helyt csupán az elsődleges (és befejezetlen) anyaggyűjtés elvégzéséig jutott csak el historikusunk. Bizonyos forráskivonatokat még csak végleges rendbe sem szedte, nemhogy arra gondolhatott volna, hogy a különböző kútfőkből merített, mozaikszerűen összerakott részleteket egybeecsizolja, tetszetős átmenetekkel hidálja át a témaváltásokat, mint ahogy ezt az első könyvekben szembetűnő gonddal megtette.¹⁵² Jellemző példa az információk összerendezetlen egymásutánjára a VII 12,10–11 passzus, amely Maurikios 19. uralkodási évében történt dolgokról (a császár közelgő bukásának előjeleiről) szól, s teszi ezt jóval korábbi események közé ágyazva, úgy, hogy a szóban forgó részlet tartalmi vagy egyéb szempontból sem csatlakozik a megelőző és a következő részekhez. Ténylegesen csak jóval lejjebb, a VIII 4,9 paragrafusban kezdődik a császár 19. uralkodási évét tárgyoló elbeszélés.¹⁵³

¹⁴⁸ Csak III 4,8–9; VII 6,6–7 (és VII 16,1–9; 17,46) érinti az afrikai eseményeket. Ez annál meglepőbb, mert egyfelől a historikus szülőföldjéről, illetve Egyiptommal szomszédos területekről van szó, másfelől Theophylaktos patrónusának, Hérakleios császárnak az apja hosszabb ideig töltötte be a karthagói exarcha tisztségét.

¹⁴⁹ Csupán egy rövid, minden konkrétumot nélkülöző mondat arról, hogy a „geták” Trákiát dúlják (III 4,7), utalhat esetleg sommásan erre az eseményre.

¹⁵⁰ Ld. Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelm forrásai 557-től 806-ig* (=Magyar Östörténeti Könyvtár 12.) Budapest, 1998, p. 72–76.

¹⁵¹ Nem említi Theophylaktos Thessalonikének, a birodalom jelentős európai városának sikertelen avar ostromát sem (erről ld. Szádeczky-Kardoss S.: i. m. p. 112–122). – M. Whitby (*The Emperor Maurice and his Historian* p. 48) szerint nem a befejezetlenség, hanem történetírónk érdeklődésének a korlátai és az általa használt kevés számú forrás tartalma határozta meg ismeretanyagát.

¹⁵² Ld. pl. I 3,1; 9,1–3; III 5,1; 5,8–9; 6,6; 8,9; 9,1–2; V 15,12.

¹⁵³ A másik jellegzetes példa VII 6,1, ahol Böjtölő János patriarcha (582–595) halálának az időmeghatározása semmiképpen sem illik a szövegekörnyezetbe.

Itt kell megemlítenünk azt is, hogy néhány fontos történeti szereplő ábrázolásában érezhető ellenmondás figyelhető meg, amelyet a történetíró mintha észre sem vett volna, mindenesetre magyarázat nélkül hagy. Míg Priskos főparancsnok tevékenysége a perzsa fronton 588-ban negatív, addig az 590-es évek avar háborúiban rendkívül pozitív színben jelenik meg Theophylaktosnál. Komentiolos fővezér működésének bemutatásában még nagyobb törés, ill. ellentmondás érhető tetten. Míg az 580-as évek első felében vívott avarellenes harcokban Komentiolos energikus és sikeres főparancsnok, a perzsa fronton 589-ben és főleg az 590-es évek végén a dunai fronton kifejezetten sikertelen, sőt árulás gyanújára okot adó módon vezette a bizánci hadsereget Theophylaktos ábrázolása szerint. Legalább ilyen meglepő az a kontraszt, amely fennáll Maurikios császár általában egyértelműen pozitív megítélése és a között, ahogyan a VI–VIII. könyvben az uralkodó néhány döntése és főleg zsugorisága hangsúlyozottan megjelenik historikusunknál.¹⁵⁴

Theophylaktos szemmel láthatóan rendkívül nagy gondot fordított arra, hogy stilárisan és a kompozíció szempontjából az irodalmi tradíciónak mindenben megfelelőt nyújtson. Ezért alig hihető, hogy az a minden befejezettséget nélkülöző könyvvég, amellyel az *Oikumeniké historia* zárul, a szerző szándéka szerint volna ilyen. Érdemes ebből a szempontból összevetni a perzsa háború történetét lezáró paragrafus rendkívül gondos és cizellált megfogalmazásával (V 15,12), amely pedig csupán egy téma lezárására szolgált. Biztosra vehető, hogy ebben a theophylaktosi mű befejezetlenül maradásának egyik szimptomájával állunk szemben.¹⁵⁵

Mással, mint a munka befejezetlenségével nehezen magyarázható továbbá a következő tény. A VIII. könyv 12. caputjának elején, a margón a 977-es sorszámú vatikáni kódex írnoke jelezte, hogy itt a IX. könyv veszi kezdetét.¹⁵⁶ Úgy látszik, amikor Theophylaktos befejezetlenül hagyta hátra művének kéziratát, akkor egy IX. könyv elkülönítését tervezte, talán a Maurikios kivégzése utáni események keretként. Hiszen maga szól két ízben is arról a szándékáról, hogy

¹⁵⁴ A kérdéstről ld. Olajos T.: *Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, magyarok – Válogatott tanulmányok*. Szeged, 2012, p. 32–34.

¹⁵⁵ O. Veh (Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes p. 10–12) feltételezi, hogy Theophylaktos eredetileg a Maurikiosról szóló halotti beszéddel akarta lezárni művét (VIII 12,13–15), és az utolsó három caputtal (VIII 13–15) később egészítette ki azt történetírónk. – M. Whitby (The Emperor Maurice and his Historian p. 47–48) a vegyes tartalmú, Maurikios császár kegyességét mutató utolsó caputokat (VIII 13–15) párhuzamba állítja az V 15,3–11 részlettel, s a történeti mű stiláris egységét hangsúlyozza (i. m. p. 49–50).

¹⁵⁶ L. de Boor kiadásában p. 306 *apparatus criticus*át.

a phókasi zsarnokság idején történeteket is részletesen leírja majd (VIII 14,10 vö. 12,14), amit azonban nem valósított meg. Végül azonban az, aki a befejezetlen művet kiadta, ennek a teljesen kidolgozatlan IX. könyvnek az anyagát feltehetően jobbnak látta a VIII.-hoz csatolni. Mindenesetre már Phótios korában nyolc könyvre osztva forgott közkézen a mű,¹⁵⁷ s ugyanígy akkor, amikor a középkori másoló vagy olvasó a tartalomjegyzéket elkészítette.¹⁵⁸ Magában a szövegben azonban nyoma maradhatott az elvetélt könyvbeosztásnak.

Összegezve: Theophylaktos gyászbeszéde Maurikios császár tragikus haláláról kevéssel 610 után keletkezett s elképzelhető, hogy ezidőtájt íródhatott eredetileg önálló alkalmi műként a *Dialogus Philosophiae et Historiae*, amelyet később a szerző történeti monográfiája elé helyezett s némileg ehhez igazított.¹⁵⁹ Valószínűleg csak később, a 620-as években fogalmazott meg a historikusban a Maurikios egész uralkodásának a történetét feldolgozó monográfia terve, s ennek megvalósítása belenyúlt a perzsa háború diadalmas befejezése (628–630), sőt talán az arab expanzió kezdete (634, 638) utáni évekbe.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ Photius, Bibliothèque ed. R. Henry, p. 79.

¹⁵⁸ Vö. feljebb 124. jegyz.

¹⁵⁹ Whitby véleményéről ld. a 119. jegyz.

¹⁶⁰ Ezzel szemben Whitby (The Emperor Maurice and his Historian p. 46, 50) a 620-as évek legvégén gyors, rövid, három-négy éves munkafolyamatot tételez fel; vö. 119. jegyz.